

NİZAMİ GƏNCƏVİ POEZİYASI DƏQİQ ELMLƏRİN DİLİNDƏ

Aybəniz Osmanova

AMEA Elm Tarixi İnstitutu “ Təbiət və dəqiq elmlər tarixi” şöbəsinin elmi işçisi
skazka-alin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9030-0618

Giriş

Nizaminin elmi yaradıcılığından bəhs edərkən onun yaşadığı siyasi dövr haqqında yazmamaq olmaz. Böyük mütəfəkkirin yaşadığı dövr – IV - XII əsr dünya tarixinə müsəlman intibahı adı ilə daxil olan bir dövrün sonu idi. Bu dövr ərəb xilafətinin təşəkkül tapması ilə başlamış, tatar – monqol istilasına başa çatmışdır.

Müsəlman intibahı üçün əsas qədim yunan və qədim roma elmi nailiyyətləri olmuşdur.

Qədim Yunanıstanın ərazisinin coğrafi şəraiti ölkənin getdikcə artan əhalisini maddi cəhətdən təmin edə bilmirdi. Buna görə yunan şəhər – dövlətləri koloniyalar yaratmağa məcbur olurdular. Bu şəhərlərin əhalisinin bir hissəsi həmin koloniyalarda məskunlaşmışdılar. Yunan koloniyaları Asiyanın və Avropanın bir sıra ölkələrində təşəkkül tapmışdılar. Bu koloniyalar müxtəlif xalqların elm və mədəniyyətində sanki körpü rolunu oynayırdılar.

Qədim dünyanın müxtəlif xalqlarının əldə etdikləri elmi nailiyyətlər yunan dili vasitəsilə yayılırdı. Tezliklə koloniyalar yarandıqları ərazilərin elmi mərkəzlərinə çevrildilər. Yunan dili tezliklə qədim dünyanın əsas elmi və mədəni dili rolunu oynamağa başladı.

Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra yaratdığı imperiyanın dağılması nəticəsində Şərqdə yeni ellin dövlətləri təşəkkül tapdı. Bu ellin dövlətlərdə yaşayan alimlər dünya elmində inqilabi rol oynayan bir sıra mühüm kəşflər etdilər.

Asiya, Avropa və Afrikanın bir sıra ölkələrini əhatə edən Roma imperiyasının

(eramızdan əvvəl II əsr- 476-cı il) yaranması dünya elmin inkişafında yeni mərhələ oldu. Roma vətəndaşı olan istənilən şəxs imperiyanın istədiyi yerinə gedə bilər və istədiyi yerdə təhsil ala bilərdi. Roma imperiyasında ölkələr arasında sərhədlər yox idi. Bu imperiyanı idarə etmək üçün imperiyaya yerli xalqların nümayəndələrindən ibarət təhsilli adamlara ehtiyacı var idi. Bu imperiya ərazisində yeni məktəblərinin yaranmasına səbəb oldu.

Roma imperiyasında yeni şəhərlər meydana çıxdı. Əvvəllər mövcud olan şəhərlər xeyli böyüdü. Şəhərlər imperiyanın mədəniyyət və elm mərkəzlərinə çevrildilər. Romanın dövlət dili olan latın dili yunan dili ilə yanaşı elm və mədəniyyət dilinə çevrildi.

Qul əməyinə əsaslanan Romada baş verən iqtisadi tənəzzül dövlətin dağılmasına səbəb oldu.

Roma imperiyasının dağılması ilə Avropa daima bir-biri ilə müharibələr aparan xırda dövlətlərə parçalanmışdı. Elmi mərkəzlər rolunu oynayan şəhərlər məhv edilmiş, qədim yunan və qədim roma alimlərinin etdiyi kəşflər isə unudulmuşdu.

Avropadan fərqli olaraq Yaxın Şərq bu dövrdə çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. Şərq ölkələrinin böyük bir hissəsini birləşdirən

ərəb xilafətinin təşəkkülü elmi biliklərin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik oldu.

Ara müharibələrinə son qoyulması xilafət tərkibinə daxil olan ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafında müsbət rol oynadı.

Xilafətin tərkibinə daxil olan ölkələr arasında ticarət mübadiləsi xeyli artdı. Ticarətlə birlikdə elmi mübadilədə genişləndirdi.

Ticarətin inkişafı bir sıra Avropa tacirlərini xilafət ərazilərinə köçməyə və burada ticarət etməyə vadar edirdi.

Bunlar əsasən yəhudi millətinin nümayəndələrindən ibarət idilər. Onlar kütləvi surətdə xilafət ərazisinə köçürdülər. Özləri ilə birlikdə onlar qədim yunan və qədim roma alimlərinin yəhudi dilinə tərcümə edilmiş əsərlərini gətirirdilər¹

Bu əsərlər xilafət alimləri tərəfindən ərəb dillərinə tərcümə edildilər. Qədim yunan və Roma alimlərinin əldə etdikləri nailiyyətlər xilafət alimləri tərəfindən daha da inkişaf etdirdilər. Bu istər humanitar, istərsə də dəqiq elmlərə aid idi. Bu inkişafın əsas səbəbi ərəb xilafətinin elmin inkişafında maraqlı olması idi.

X əsrdə ərəb xilafətinin zəifləməsi və dağılması heç də Yaxın Şərqdə elmin tənəzzülünə səbəb olmadı. Bunun səbəbi xilafətin ərazisində yeni möhtəşəm imperiyaların yaranması idi. Bu imperiyaların hökmdarları elmin və mədəniyyətin inkişafında maraqlı idilər.

Avropada baş verən tənəzzül ticarətin zəifləməsinə səbəb olmuşdu. Özləri ilə birlikdə onlar qədim yunan və qədim roma alimlərinin əsərlərinin yəhudi dilinə tərcümə

edilmiş variantlarını da gətirirdilər.

X əsrdə xəlifənin hakimiyyəti artıq nominal xarakter daşıyırdı. Lakin bu heç də müsəlman intibahının sonu olmadı. Yaxın Şərq ölkələrinin böyük bir hissəsi Böyük Səlcuq imperiyasının tərkibinə daxil oldular.

XI əsr Böyük Səlcuq imperiyasının dağılması dövrü oldu. Bu imperiya ərazisində müxtəlif Atabəyliklər və sultanlıqlar adları altında yeni dövlətlər təşəkkül tapdılar. Bu dövlətlərdən biri də Eldəgəzlər və yaxud Atabəylər dövləti Cənubi Azərbaycanı və Şimali Azərbaycanın bir hissəsini, və İranın bir hissəsini əhatə edirdi. Şimali Azərbaycan ərazisində digər dövlət Şirvanşahlar dövləti idi. Atabəylər və Şirvanşahlar arasında Azərbaycanda üstünlük uğrunda daima müharibələr gedirdi.

İstər Atabəylər, istərsə də Şirvanşahlar dövlətləri elmin və incəsənətin himayədarları kimi çıxış edirdilər. Bu hökmdarların sarayları həmin dövrün bir çox alim və şairləri üçün sığınacaq olmuşdu.

Bu dövrün məşhur alim və şairlərindən biri də Gəncə şəhərində yaşayan və Nizami Gəncəvi təxəllüsü ilə yazan İlyas Yusif oğlu olmuşdur.

Dövrünün bir çox alimlərindən fərqli olaraq Nizami saray şairi olmaqdan imtina etmişdir. Nizami dünya ədəbiyyatının incilərindən sayılan bir sıra poema və qəzəllərin müəllifi olmuşdur. Nizami Gəncəvinin (1141-1209) yaradıcılığı bu gün də günümüzdə ümdə yerlərdən birini tutur. Dünya poeziyasının ən qüdrətli korifeylərindən biri olaraq N.Gəncəvi “bədi sözün tanrısı” (X.R.Ulutürk), “dahi şair” titulu ilə yanaşı, “böyük tərbiyəçi-pedaqoq” adını da daşımağa tamamilə layiq olaraq bu

¹ Александрийский Климент. Строматы Книга первая.449

gün də ədəbi irsinə müraciət olunan, yaradıcılığı alimlərimiz, tədqiqatçılarımız tərəfindən öyrənilən aktuallığını itirməyən şairlərimizdəndir¹ N.Gəncəvi elmlərə yanaşımı ilə tam mənada fərqlənən dahi şairdir. Onun müxtəlif elmləri dərindən bilməsini, bu elmlərə münasibətini şerlərində, poemalarında açıq aydın görürük. Şairin yaradıcılığını araşdırarkən onun riyaziyyat və dəqiq elmlərə bağlı görüşlərinin, dəyərli fikirlərinin şahidi oluruq. Bu böyük alim-mütəfəkkirin təbiət və dəqiq elmlərlə bağlı fikirlərinin tədqiq və təhlil edərək bu qənaətə gəlmək olur ki, şairin poemalarında zəngin elmi bədii mülahizələr və ümumiləşdirmələr vardır. Onun poemalarında zamanı qabaqlayan dərin elmi fikir və ideyalar kifayət qədərdir. Nizaminin “Xəmsə”sində Yerin kürə formasında olmasının elmi səbəbini izah edərək onun fırlanma hərəkətində olduğunu göstərərək gözəl poetik şəkildə ifadə etmişdir:

*“Bu kürə şəklinə yalnız yer deyil,
O xətt ki, hərlənir, yuvarlaqdı bil.”*

Dahi mütəfəkkirin dərin elmi fikirlərə sahib olduğunu təsdiqləyən misralarında “Fırlanma hərəkəti”, “Mərkəzdən qaçma qüvvəsi” kimi anlayışlar gözəl obrazlı ifadələrlə işlədilib.

*“Bu saysız-hesabsız maddələr yenə,
Bax, gör meyl edirlər öz mərkəzinə...”*

***

*“Həmin cisim qərar tutmayıb bir an,
Dönüb hərlənirdi əsla durmadan.
Bu cismin parlayan saf parçaları,
Həmişə qaçardı mərkəzə sarı “²*

¹ Apoyev Bayram. Nizaçı Gəncəvinin 870 illik yubileyinə həsr olunur, s.49

² Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi..., s.44

³ Nizaminin hikmət və nəsihatləri, s.101

Onun “Xosrov və Şirin” poemasında kainatda mövcud olan elektrik və maqnit qüvvələri haqqında müəyyən elmi fikirlər mövcuddur.

*“İdrakı dinləsək söyləyir o da
Hər şey eşq üstündə durur dünyada.
Göylər yaransaydı eşqdən azad,
Düşün, olardımı yer üzü abad.
Kəhrəbanın eşqə düşməsə canı,
Elə axtararmı quru samanı.
Maqnit olmasaydı eşqin əsiri,
Çəkərmə özünə dəmir zənciri?
Dünyada hər bir şey cəzbə bağlıdır,
Filosoflar bunu eşq adlandırır “³*

Qədim yunan filosofları Levkipp və Demokrit Yer kürəsinin düz olması nəzəriyyəsinin tərəfdarları idilər

Digər yunan filosofu Anaksimandr isə Yeri silindr şəklində təsəvvür edirdi⁴

Yerin ild dəfə kürə şəklində olması fikri ilk dəfə eramızdan əvvəl VI əsrdə Pifaqor tərəfindən irəli sürülmüşdür⁵

Aristotel isə eramızdan əvvəl 330 – cu ildə horizontun xəttinin və müxtəlif enliklərdə ulduz bürclərinin vəziyyətinin dəyişkənliyinə əsaslanaraq Yerin kürə şəklində olmasını sübut etmişdir.

Eramızdan əvvəl II əsrdə Eratosfen Günəşin hündürlüyünü müşahidə edərək Yer kürəsinin müxtəlif ölçülərini dəqiqliklə verə bilmişdir⁶

Pifaqorun və Aristotelin nüfuzları Yerin düz olması ideyasını elmdən uzun müddət çıxarılmasına səbəb oldu. Bizim eranın I

⁴ Асмус Валентин Фердинандович Античная философия, s.27

⁵ Философское антиковедение и классическая традиция. Новосибирск. Том 9, s.360

⁶ Зверкина Г.А. История математики. s.40.

əsrində Böyük Pliniy Yerin kürə şəklində olmasını ümumi qəbul edilmiş fakt kimi yazır¹. Yerin kürə şəklində olması haqqında əlavə sübutlar Ptolomey tərəfindən gətirilmişdir.

Elektrik haqqında elmi biliklər yaranana qədər insanlar elektrik balıqlarının xüsusiyyətlərindən xəbərdar idilər.

Qədim Misir məxəzləri bu balıqları hələ eramızdan əvvəl 2750 – ci ildə Nil çayının ildırım saçanları və yaxud digər balıqların qoruyucuları adlandırırdılar.

Miniliklərdən sonra elektrik balıqlar haqqında qədim yunan, roma və ərəb alimləri məlumat verirdilər. Bəzi qədim yazıçılar-məsələn Çöyük Pliniy və Skriboniy Larq elektrik somlar və skatların insanı paralizə etmək xüsusiyyətlərinə malik olmaları haqqında yazırdılar².

Qurd və baş ağrısı xəstəliklərindən əziyyət çəkən xəstələrə bu balıqlara toxunmaq məsləhət olunurdu.

Aralıq dənizinin qədim mədəniyyətləri bilirdilər ki, yantardan olan çubuğu pişik dərisinə sürtdükdən sonra bu çubuqlar quş tükü kimi yüngül əşyaları özünə cəlb edir.

Uzun əsrlər boyu elektrik haqqında biliklər bu cür təsəvvürlərdən irəli getmirdi.

Maqnit öz maqnit sahəsinə malik olan varlıqdır. Ola bilsin ki, o öz adını Kiçik Asiyada yerləşən və ərazisində ərazisində böyük maqnetit yataqları tapılan Maqnisisiya şəhərindən götürüb.

N.Gəncəvi böyük ensiklopedik biliklərə sahib olmuşdur. Onun poemalarında riyaziyyat elminin incəliklərinə bələd olması və bu sahədə Avropanın bir çox alimlərini bir neçə əsr qabaqlamasının şahidi oluruq. Onun

hələ XII əsrdə riyaziyyata dair söylədiyi fikirlər Avropada XVI-XVII əsrdə öyrənilməyə, açıqlanmağa başlanmışdır. Misal olaraq “Xosrov və Şirin” əsərini qeyd edə bilərik. Şair həməən əsərdə ikiölçülü, üçölçülü koordinat sistemlərindən və onların əsas xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Nizaminin riyaziyyata, maddi aləmin yaranmasına və dərk olunmasına, maddələrin dualist (ikili) xassəyə malik olmasına dair söylədiyi fikirlər, sonralar görkəmli fransız riyaziyyatçısı, filosofu Rene Dekartın söylədiyi fikirlərlə eyniyyət təşkil edir. Onun “Sirlər xəzinəsində”:

*“Şair yaratdığı sözdən qiymətli nə var?
Sözlə iki dünyanın xəzinəsini alarlar.”*

R.Dekarta görə də iki substansiya mövcuddur: maddi və mənəvi Şairin də “Leyli və Məcnun”unda oxuyuruq:

*“Bu iki aləmə sığmayan bir kəs
Bir can köynəyinə sığışa bilməz.”*

Şair burda da “iki aləm” dedikdə həm maddi və həm də mənəvi aləmi nəzərdə tutur³.

Dahi şairin onluq kəsrlər, sıfır məfhumu, koordinat sistemləri, riyazi tənliklərin həndəsi mənası, düz xətt, müstəvi, həndəsi fiqur və cisimlər, sahə, həcm və s. haqqında söylədiyi dəyərli fikirlər obrazlı ifadə edilmişdir. N. Gəncəvinin beytlərində riyazi əməliyyatlardan toplama və çıxma qaydaları barədə belə ifadəyə rast gəlirik. O deyir:

*“Hər cütü birlikdir əvvəl yaradan,
Bir qalar çıxanda cütlük aradan”*

Burada çox lakonik olaraq qeyd edilmişdir ki, tək rəqəmlər toplanaraq cüt rəqəmlər əmələ gətirir, çıxanda isə cütlük

¹ Плиний Старший Естественная история. Книга II (<http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1327002000>)

² Плиний Старший Естественная история. Книга II (<http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1327002000>).

³ Apoyev Bayram. Nizaçi Gəncəvinin 870 illik yubileyinə həsr olunur.. s.96

aradan qalxır.

Əsrləri qabaqlayan şair öz dövründə onluq kəsrlər haqqında biliklərin geniş yayılmadığı vaxtda öz “İsgəndərnamə”sində onluq kəsrlər barəsində maraqlı fikirlər söyləyir:

“Şah izin verərsə, o sirləri mən

Deyərəm yüzdə yox, onda birindən”

Kainatın sirri haqqında fikirlərini şair riyazi ifadələr, işarələr vasitəsilə gözəl şərh edərək “Xosrov və Şirin” poemasında birdərəcəli tənliklərin həndəsi mənası düz xətt, iki dərəcəli tənliklərin həndəsi mənası sahə, üç dərəcəli tənliklərin həndəsi mənası həcm olduğu barədə aydın izah edə bilmişdir:

“Xətləri müxtəlif olan nöqtədən,

İlk gələn hərəkət “Əlif”di bil, sən.

Qovuşdu o xəttə sonra başqa xətt,

Ortalıqda bir xətt törədi, əlbətt.

Olunca üç xətləhatə mərkəz,

Bəsit bir cism oldu, qoy bilsin hər kəs.

Xətt bəsit, ən sonra cisim, budur fənn,

Sən bu üç tərəfə tutum deyirsən”

Riyaziyyat elminin kainatın sirlərinin öyrənməsinədəki rolunun çox böyük olduğunu şairin digər misrasında da görmək olar:

“Aləmi əvvəldən sonuna qədər,

Belə bir qaydayla insan öyrənər,

Əqlə məlum olsa bu işlər bir gün,

Bir qırpımda gəzər dünyanı bütün”

Böyük şairin dahi elm adamlarının adlarını öz əsərlərində xatırlatması, elm adamlarına olan hörməti və onların elmlərindən xəbərdar olması onun özünün də mükəmməl elm sahibi olduğunu bir daha təsdiq edir. O, həndəsə elminin banisi Evklidin adını çəkməklə təkcə bu alimə olan ehtiramı ilə yanaşı həndəsə elminə olan

münasibətini də əsərində çox gözəl ifadə edir. O, “Xosrov və Şirin”də Fərhadın ustalığını həndəsə elmində xarüqələr yaratmasını :

“Məcəsti” bilən, “İqlidis” açandır”

Burada İqlidis – Nizaminin hörmətlə yad etdiyi alim Evkliddir.

N.Gəncəvinin mütəfəkkirliyi həm də ondadır ki, bu günkü tədris prosesində gənclik üçün riyaziyyatın, müxtəlif təbiət elmlərinin – astronomiya, coğrafiya, zoologiya və sair kimi elmlərin şagirdlə sevdirməsi üçün onun poemalarından əyani vasitə olaraq istifadə etmək mümkündür və mənə elə gəlir ki əhəmiyyətlidir, vacibdir. Bu Azərbaycanın dövlətçiliyinin tarixinin öyrənməsinə. Çünki yalnız dövlətin dəstəyi dəqiq elmlərin inkişafı üçün əlverişli imkan yaradır, Azərbaycanın ədəbiyyat tarixi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki Nizami Gəncəvi dövrünün bir çox alimləri etdiyi elmi kəşflər haqqında poeziya vasitəsilə məlumat verirdi. Nəhayət bu elmi tarixin tədqiqi üçün çox vacibdir.

Nizami Gəncəvi dövrünün həm görkəmli şairi və məşhur alimi olaraq fizika, astronomiya, fəlsəfə və digər elmlər sahəsində əldə etdiyi nailiyyətləri ilə təkcə Azərbaycan üçün deyil dünya elmi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təsədüfi deyil ki, Nizami irsinin tədqiq edilməsi təkcə Azərbaycan alimlərinin deyil, daima dünya alimlərinin də diqqət mərkəzində olmuşdur.

Nəticə

XII əsrin əvvəllərində Baykal gölünün ətrafında, indiki Monqolustanın ərazisində və Şərqi Sibirdə Temurçin Çingizxanın başçılığı ilə yeni dövlət – Monqol dövləti təşəkkül tapdı.

Yeni dövlət tezliklə geniş işğallara başladı. Bu dövlətin tərkibinə Çim, Orta Asiya, Qafqaz, Rusiya, Yaxın və Orta Şərfin

böyük bir hissəsi daxil oldu.

Monqol istilasası Atabəylər dövlətinin ləğvinə və Şirvanşahlar dövlətinin zəifləyərək monqollardan asılı vəziyyətə düşməsinə səbəb oldu. Monqol istilasası islam intibahına son qoydu. Demək olar bütün müsəlman ölkələri (Anadolunun ərazisini çıxmaq şərtilə bu istilanın qurbanları oldular.

Elmi mərkəzlər rolları oynayan iri şəhərlər o cümlədən Gəncə şəhəri xarabazara çevrildilər.

Nizaminin, və məşhur alim və şairlərin əsərləri uzun müddət unuduldu. Şərqi ölkələrində elmi tədqiqatlara son qoyuldu.

Böyük insan kütlələri məhv edilərək qullara çevrildilər. Kitabxanalar yandırıldı. Alimlərin etdikləri mühüm kəşflər yaddan çıxarıldı.

Çingiz xanın ölümündən sonra onun yaratdığı imperiya bir-birləri ilə daim müharibə aparən bir neçə ulusa bölündü.

Bu müharibələr yenə də şəhərlərin yandırılması və böyük insan kütlələrinin qula çevrilməsi ilə müşahidə olunurdu.

Azərbaycan Hülakilər ulusunun tərkibinə daxil oldu.

Ayrı – ayrı alimlərin fəaliyyət göstərməyə davam etməsinə baxmayaraq monqollar tərəfindən işğal olunan ölkələrdə ümumi elmi və mədəni tənəzzül hökm sürürdü. Bu həmçinin Azərbaycana da aid idi.

Hülakilər imperiyası digər dövlətlər ölkədə vergilərin toplanmasını, yolların çəkilməsinə və ticarətin təşkil edilməsində maraqlı idi. Bunun üçün imperiyanın digər böyük dövlətlərdə olduğu kimi təhsilli adamlara ehtiyacı var idi. Bu dövlətin başçılara yenidən məktəblər açmağa, alimlərə himayədarlıq etməyə vadar edirdi. Lakin bütün bunların həyata keçirilməsi üçün uzun müddət tələb olunurdu. Bütün bunlara

baxmayaraq müsəlman intibahını təkrar etmək mümkün olmadı

Monqol istilasası, Yaxın Şərqi ölkələrində törədilən talanlar bu ölkələrin iqtisadiyyatına sarsıdıcı zərbələr vurdu. Bu ölkələrdə şəhərlər uzun müddət xaraba vəziyyətində qaldılar. Geniş əkin yerləri otlaqlara çevrildi. Təhsilli insanların sayı kəskin surətdə azaldı.

Avropanın monqol istilasası ilə toqquşmaması kütləvi qırğınlardan xilas etdi. Tədricən Avropada feodal ara müharibələri aradan qalxırdı. Bu kral hakimiyyətinin güclənməsi, iri feodalların hakimiyyətinin kəskin surətdə məhdudlaşması ilə bağlı idi.

Avropada ticarət inkişaf edir, şəhərlər böyüyürdü.

Beləliklə, Avropa ölkələrində bu dövrdə mərkəzləşmiş dövlətin yaradılması prosesi gedirdi. İstiladan xilas olan müsəlman dövlətlərindən İspaniya ərazisində Kordova xilafətinin dağılmasından sonra təşəkkül tapan müsəlman dövlətləri oldu. Bu dövlətlər vahid İspaniya krallığının tərkibinə daxil oldu.

Bu ispaniyalılara və daha sonralar bütün Avropa ölkələrinə islam alimlərinin əldə etdikləri nailiyyətlərlə tanış olmaq və onlardan istifadə etmək imkanı verdi.

Tezliklə Avropa ölkələrində qədim yunan və Roma alimlərinin əsərləri yenidən nəşr edilməyə başladı.

ƏDƏBİYYAT

1. Apoyev Bayram. Nizaçı Gəncəvinin 870 illik yubileyinə həsr olunur. Nizami Gəncəvinin irsindən pədaqoji prosesdə istifadə işinin sistemi. Bakı. 2012
2. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı. 2004
3. Nizaminin hikmət və nəsihatləri. Bakı. 2013
4. Александрийский Климент. Строматы Книга первая. Москва. 2003
5. Асмус Валентин Фердинандович Античная философия. Москва. 1976
6. Зверкина Г.А. История математики. Москва. 2005
7. Философское антиковедение и классическая традиция. Новосибирск. Том 9. 2015